

Modele frazeologice în limbile germană și română

Casia ZAHARIA

0. Preambul

Pentru a avea o imagine de ansamblu asupra domeniului fenomenelor frazeologice este necesară delimitarea expresiilor idiomatice de îmbinările libere de cuvinte și indicarea posibilelor clasificări interne. În acest scop, vom apela la acele scheme de clasificare care au marcat orientarea cercetărilor în domeniu: pentru spațiul de limbă germană, Wolfgang Fleischer (1982) și Harald Burger et al. (1973 și 1982), iar pentru spațiul românesc, Stelian Dumistrăcel (1980).

„Modelul Fleischer” reprezintă o privire de ansamblu asupra diversității fenomenelor frazeologice și a cazurilor limită, în timp ce „modelul Burger” clarifică relația dintre idiom (termen obișnuit al literaturii americane și, până la un punct, vest-europene) și frazeologism (termen curent în literatura germană, sovietică/rusă și, în parte, est-europeană). În frazeologia românească, „modelul Dumistrăcel” servește cel mai bine scopului propus: delimitarea expresiilor idiomatice și clasificările interne.

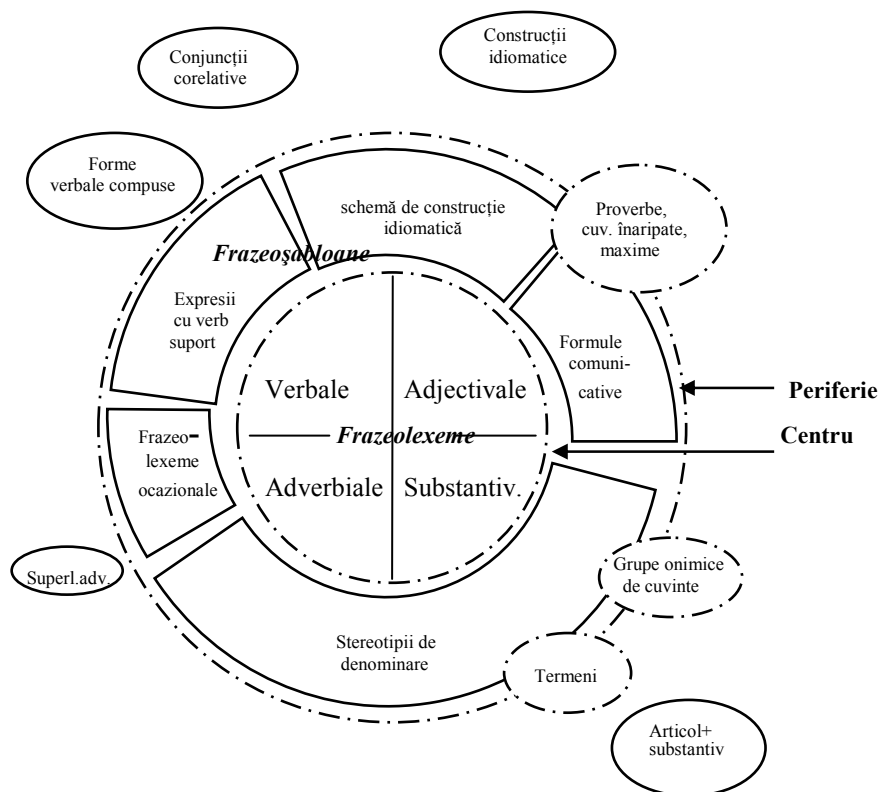
1. Modelul „centru-periferie” (Fleischer 1982)

Pentru a delimita expresiile de îmbinările libere de cuvinte și pentru o primă încercare de clasificare internă vom prezenta, mai întâi, modelul „centru-periferie” al lui Fleischer (1982: 34-115), adăugând și exemple din limba română.

Dacă, în principiu, se distinge în mod curent între frazeologisme și îmbinări libere de cuvinte precum

- formele verbale analitice: *geändert worden sein* – a fi fost modificat
- verbele reflexive: *sich waschen* – a se spăla
- frazele prepoziționale: *warten auf jmdn* – a aștepta pe cineva
- grupele nominale libere: *ein Baum* – un copac
- superlativele adverbiale: *am gründlichsten* – cel mai temeinic
- conjuncțiile corelative: *entweder-oder* – ori-ori

nu același lucru se întâmplă cu un număr foarte mare de alte îmbinări, fapt pentru care Fleischer a imaginat modelul centrului și al periferiei, așa cum este el reprezentat în grafica foarte sugestivă pe care o prezentăm în continuare (ap. Keil 1997: 14):

Nucleul frazeologic este reprezentat de un grup de fenomene frazeologice pe care autorul le numește „frazeolexeme”. Aceste frazeolexeme sunt delimitate prin următoarea definiție:

„O îmbinare de două sau mai multe cuvinte este stabilă atunci când (1) cuvintele formează o unitate ce nu poate fi explicată întru totul prin regularitățile sintactice și semantice ale îmbinării și când (2) îmbinarea de cuvinte este folosită de către comunitatea lingvistică asemenea unui lexem. Cele două criterii se află într-o relație univocă: când se verifică (1), atunci este adevărat și (2), dar nu și invers” (1982: 72).

Criteriul „idiomaticității” desemnează proprietatea de a nu se realiza relații semantice regulate între semnificația componentelor unei expresii idiomatiche și semnificația generală a acelei expresii. Fleischer determină gradul de idiomatizare prin compararea semnificațiilor componentelor (care constituie frazeologismul) interne expresiei cu semnificațiile externe acesteia. Dacă nici una din componente nu intră în construcția expresiei cu semnificația ei literală, atunci se poate vorbi de un frazeologism complet idiomatich/ „vollidiomatisch”:

bei jmdm einen Stein im Brett haben (a avea o piatră la cineva pe eșicher) „a se bucura de favoarea cuiva”

a da șfară în țară.

Când în expresie intră cel puțin o componentă cu semnificație proprie cu tot, avem de a face cu un frazeologism parțial idiomatic/ „teilidiomatisch”:

einen Streit vom Zaun brechen (a rupe o ceartă din gard) „a începe o ceartă”
a arunca mânușa cuiva „a provoca pe cineva”.

Criteriul stabilității (numit în literatura de limbă engleză „frozeness”) desemnează proprietatea, ca modificarea structurii semantice sau a efectivului (numărului) de componente lexicale să ducă la pierderea semnificației frazeologice.

Criteriul lexicalizării frazeologismelor este în legătură cu o altă caracteristică, și anume, proprietatea ca expresiile să nu poată fi reproduse după modelele structurale ale limbii asemenea îmbinărilor libere de cuvinte, ci exclusiv ca unități lexicale.

Fleischer plasează proverbele, cuvintele înaripate, maximele etc., în mare parte, dincolo de periferie, spațiul acestora fiind ocupat de

(a) formulele comunicative/ „kommunikative Formeln”:

da liegt der Hund begraben (aici e îngropat câinele) „aici se află/este/trebuie căutată problema”,

cu alte cuvinte, de frazeoșabloane care includ schemele constructive/ „Konstruktions-schemata”, adică modele sintactice ce se pot umple cu material lexical divers precum

Urlaub ist Urlaub (concediul este concediu)

sicher ist sicher (ce-i sigur, e sigur)

și expresiile cu verb-suport/ „Funktionsverbgefüge”:

in Bewegung bringen – a pune în mișcare

in Beziehung stehen – a fi în relație,

(b) frazeologismele ocazionale

spanische Dörfer < *böhmische Dörfer* (sate spaniole < sate din Boemia),

(c) grupe onimice de cuvinte

Schwarzes Meer – Marea Neagră

Neuer Weg – Drum Nou,

(d) termeni

generative Grammatik – gramatică generativă

gleichschenkliges Dreieck – triunghi echilateral

(e) stereotipii de denominare/ „Nominationsstereotype”:

öffentliche Meinung – opinie publică

lesen und schreiben – scris și citit

Centrul domeniului frazeologic îl formează frazeolexemele care – în funcție de clasele de cuvinte cărora le aparțin componentele și de posibilul rol ca parte de propoziție – se împart în frazeolexeme

(a) adjectivale

frisch gebacken (proaspăt copt) „abia făcut”

dünn gesät (însămânțat rar) „fără consistență”,

(b) adverbiale

auf gut Glück (la noroc)

um Haaresbreite (cu o lățime de păr) „la limită”,

(c) nominale

die bessere Hälfte (jumătatea mai bună)

der Stein des Anstoßes (piatra de pornire) „motivul”

(d) verbale

jmdm einen Bären aufbinden (a lega cuiva un urs) „a minți pe cineva (cu nerușinare)”

Lunte riechen (a mirosi fitilul) „a mirosi pericolul”.

În momentul în care din îmbinarea stabilă dispar una sau mai multe din caracteristicile enunțate (idiomaticitate, stabilitate, lexicalizare), expresia se deplasează dinspre centru spre periferie.

Din punctul de vedere al semanticii, care interesează în mod deosebit în această lucrare, Fleischer distinge trei grade de idiomatitate: frazeologisme complet, parțial și deloc idiomatice, primele două plasându-le în centrul și pe ultima la periferia modelului său.

2. Gruparea semantică (Burger 1973/1982/1998)

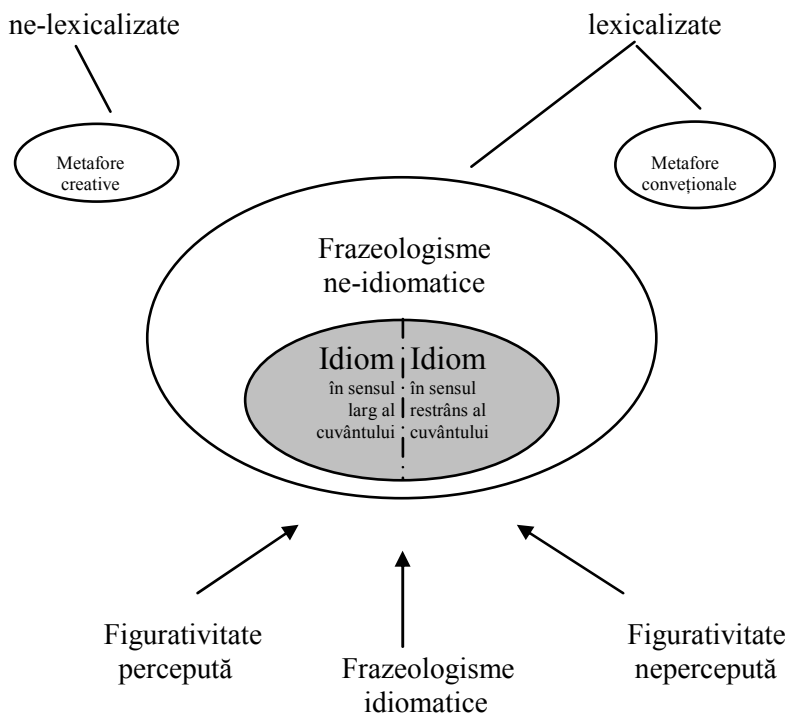
Considerentele lui Burger (Burger/Jaksche 1973 și Burger/Buhofer/Sialm 1982; Burger 1998) asupra frazeologismelor sunt mai diferențiate decât cele ale lui Fleischer, mai ales din punctul de vedere al semanticii (cf. Keil 1997: 15-18; Higi-Widler 1989: 22-25). Și acest lingvist consideră limitele dintre îmbinările stabile și cele mai puțin stabile ca fiind suficient de cursive.

Burger adoptă din cercetarea frazeologică generală un consens minimal definind frazeologismul astfel:

„O îmbinare de două sau mai multe cuvinte este stabilă atunci când (1) cuvintele formează o unitate ce nu poate fi explicată întru totul prin regularitățile sintactice și semantice ale îmbinării și când (2) îmbinarea de cuvinte este folosită de către comunitatea lingvistică asemenea unui lexem. Cele două criterii se află într-o relație univocă: când se verifică (1), atunci este adevărat și (2), dar nu și invers” (Burger/Buhofer/ Sialm 1982: 1).

Punctul de plecare al considerațiilor sale semantice este „cazul normal” al formării semnificației printr-un proces semantic de compunere regulat care reprezintă o unificare a complexelor de caracteristici semantice. Acest tip de formare a semnificației Burger o numește *regular-compozițională/ „regulär-kompositionell”*. În acest sens, selecția unei semnificații „convenționalizate figurate” a unui lexem este tot un proces semantic normal într-o anumită construcție, deoarece sensul figurat ține, în acest caz, de lexicon și este selectat după reguli semantice obișnuite. Un exemplu îl oferă utilizarea verbului *kochen/a fierbe* cu semnificația „a fi furios”. Burger delimitează clar această utilizare figurativă de metaforă (care este un lexem sau un lanț lexematic ce rezultă din context). Având un caracter efemer, metafora (convențională sau creativă) nu aparține lexiconului.

Grafica de mai jos ilustrează interpretarea semantică dată domeniului frazeologic de către Burger (ap. Keil 1997: 17).

În interiorul fenomenului frazeologic se disting

- grupa îmbinărilor de cuvinte idiomatico-frazeologice/ „idiomatisch-phraseologisch”, ale căror semnificații generale nu sunt interpretabile în mod regulat,
- grupa îmbinărilor de cuvinte „doar” frazeologice care se poziționează la limita regularităților semantice. Drept urmare, idiomaticea poate fi privită ca un domeniu parțial al frazeologiei.

Grupa frazeologismelor ne-idiomatice poate fi comparată cu grupa stereotipiilor lui Fleischer. La formarea semnificației se ajunge într-o zonă de graniță a regularităților semantice; de exemplu, în

kalter Krieg – război rece

se selectează o semnificație imprevizibilă a lexemului *kalt/rece* prin combinare cu lexemul *Krieg/război*, cu sensul său obișnuit.

Burger subîmparte grupa frazeologismelor idiomatice în „idiomuri în sens larg” și „idiomuri în sens restrâns”, criteriul de diferențiere fiind capacitatea de realizare a semnificației/ „Nachvollziehbarkeit der Bedeutung”. Dacă la idiomurile în sens larg precum

bei Wasser und Brot – cu pâine și apă

mit Müh' und Not – cu chiu și vai

sensul transpus în plan figurat al părților componente încă mai poate fi înțeles, semnificația generală a idiomurilor în sens restrâns

einen Narren an jmdn gefressen haben (a mânca de nebun pe cineva) „a

simpatiza foarte tare pe cineva” – *a umbla cu brașoave* „a exagera, a minți” nu mai poate fi dedusă, sub nici o formă, din părțile componente.

Pentru a caracteriza capacitatea de înțelegere a semnificației frazeologice generale, Burger introduce noțiunea de "motivație". Când semnificația generală a unei îmbinări de cuvinte nu este comprehensibilă sau nu poate fi derivată din componentele frazeologismului, îmbinările sunt nemotivate, iar îmbinările complet nemotivate nu sunt idiomatice. Gradul de motivare este invers proporțional cu gradul de idiomatizare: cu cât este mai puțin motivată o îmbinare de cuvinte, cu atât este mai idiomatică. Din acest punct de vedere, frazeologismele se împart în

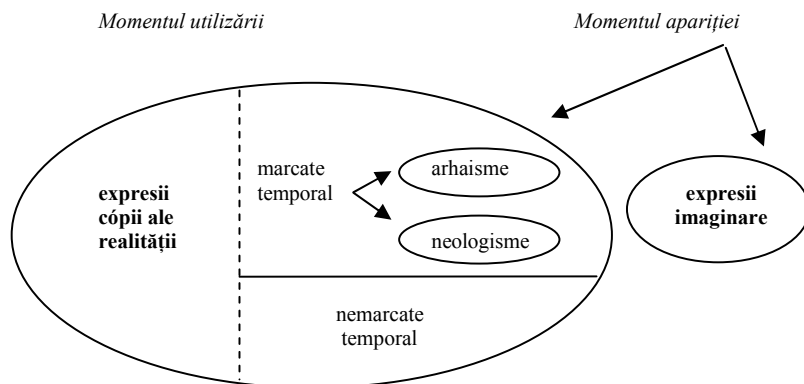
- frazeologisme direct motivate – *Dank sagen* (a spune mulțumire „a mulțumi”); *a spune mersi* –, a căror semnificație se înțelege din semnificația componentelor: ele sunt frazeologisme ne-idiomatice;
- frazeologisme parțial motivate – *auf Herz und Nieren prüfen* (a verifica inima și rinichii); *a verifica la sânge* –, a căror semnificație poate fi dedusă din semnificația cel puțin a unei componente: ele sunt identice cu grupa frazeologismelor parțial idiomatice;
- frazeologisme motivate metaforic – *das fünfte Rad am Wagen sein*; *a fi a cincea roată la căruță* –, a căror semnificație frazeologică se poate deduce din semnificația literală a componentelor numai atunci când semnificația generală se înțelege în sens figurat;
- frazeologisme nemotivate – *einen Narren an jmdn gefressen haben*; *a umbla cu brașoave* –, a căror semnificație generală nu poate fi dedusă din semnificațiile sumative literale.

Această perspectivă sincronică asupra gradului de motivare – adică interpretarea semantică actuală a frazeologismului din părțile sale componente – este dublată de o perspectivă diacronică a motivării primare, adică a motivării la momentul formării expresiei. Impresia de idiomaticitate este provocată, pe de o parte, de lipsa motivării actuale și, pe de altă parte, de motivarea figurată: ambele criterii se reunesc în specificul semantic și susțin ideea că frazeologismele sunt din punctul de vedere semantic „ceva deosebit”.

Motivarea actuală prezintă pericolul lipsei de obiectivitate, aspectul intuitiv, individual nefiind de neglijat. Astfel se explică și numeroasele remotivări etimologice populare care răspund necesității individului de transparentță, de eliminare a opacizării.

3. Raportul comunicare/expresivitate (Dumistrăcel 1980)

Clasificarea expresiilor idiomatice din punctul de vedere al raportului dintre funcția de comunicare și funcția expresivă întreprinsă de Dumistrăcel are în vedere două momente: momentul utilizării și cel al apariției, după cum arată schema de mai jos:

În ceea ce privește momentul utilizării, puterea evocatoare a expresiilor care circulau în secolele trecute – așa cum sunt ele reflectate în literatura beletristică – era alta decât cea a aceluiași expresii folosite în zilele noastre.

O discuție mult mai amplă comportă momentul apariției expresiilor idiomatiche. Locul expresiei în cadrul vocabularului poate fi determinat de împrejurările imediate în care s-a născut aceasta. Din acest punct de vedere, autorul distinge două categorii de expresii pe care le numește „imaginare” și „copii ale realității”.

Expresiile imaginare (care sunt termeni ai unor comparații ireale) au luat naștere ca figuri de stil propriu-zise și au o funcție stilistică nemijlocită:

a se potrivi ca nuca în perete

a-și lua inima în dinți.

Ele își datorează expresivitatea „exagerării elementelor ce contrazic gândirea logică”:

a se potrivi ca nuca în perete

și se situează adesea în sfera burlescului sau chiar a grotescului:

a căra apa cu ciurul

a umbla câini cu covrigi în coadă.

Capacitatea de plasticizare a expresiilor imaginare se trage din faptul că elemente componente fac parte din fondul lexical principal, iar „nonsensul asocierii elementelor sau faptelor descrise” anulează înțelegerea logică de bază.

Expresiile numite de autor „copii ale realității” sunt definite astfel:

„Expresii care pornesc de la un fapt real din domeniul vieții materiale, sociale, politice sau care constată relații dintre obiecte sau viețuitoare, având inițial o funcție obiectivă de comunicare și a căror funcție stilistică este mijlocită de o serie de factori ce rezumă situația în care se află, pentru colectivitate, pentru un grup sau pentru un individ oarecare, realitățile pe care îmbinările de cuvinte sudate numite *expresii* le descriu (uite, numai intuite sau cunoscute, prețuite sau depreciate etc.)” (1980: 137).

În sistematizarea tipurilor de expresii idiomatiche copii ale realității autorul distinge două mari clase:

(a) Expresii nemarcate temporal care nu poartă o marcă specifică a epocii în care au

luat naștere. Aici intră, mai întâi, expresii din viața colectivității care păstrează mărturia asupra mediului domestic, social, politic etc. dar care nu mai evocă mediul din care provin, astfel încât sensul figurat actual poate fi pus în seama unui „accident”:

*a spăla putina
când la deal - când la vale.*

Tot nemarcate temporal sunt, apoi, și expresiile cu referire la profesii și meserii. Expresiile tehnice care denumeau inițial diferite medii profesionale evocând mediul rural (agricultura, păstoritul, pescuitul, albinăritul) au circulat și ca mijloace expresive (imagini) pentru întreaga colectivitate:

*a lipsi o doagă
nu toate muștele fac miere.*

În mod asemănător, se regăsește și vocabularul tehnic din mediul meseriilor (morărit, fierărie, dogărie, croitorie, negoț etc.) în expresii idiomatice folosite de întregi colectivități rurale și urbane:

*a fi între ciocan și nicovală
a lipsi o doagă
a trage pe sfoară.*

În general, la acest tip de expresii se poate stabili momentul în care au luat naștere și s-au „socializat ca fapte expresive de limbă”: dacă la nivelul grupului restrâns faptele constatate ajung să fie și apreciate, la nivelul colectivității nu există decât valoarea de apreciere, cu alte cuvinte valoarea expresivă. Autorul identifică deosebirea cantitativă inovație – socializare pe baza contrastului dintre general și particular: prin restrângerea practicării vechilor ocupații și apariția de noi îndeletniciri, raportul inovație-socializare se diminuează până la estompare, deoarece expresiile idiomatice, create de mediile profesionale contemporane, nu mai pot „cuceri”, ca altă dată, toți vorbitorii unei limbi.

(b) Expresii marcate temporal care conțin arhaisme și neologisme. Acestea, aflate aparent la poli opuși, se aseamănă prin poziția lor marginală față de vocabularul de bază, determinată de momentul intrării în limbă, respectiv epoca mai veche și cea contemporană.

Există și o deosebire dată de „sensul evoluției componentelor celor două categorii”: în limba vorbită arhaismele sunt pe cale de dispariție, vezi exemplul

a ajunge la aman,

pe când neologismele își fac cu destulă ușurință loc în fondul principal de cuvinte:

*a lua în balon
a schimba macazul.*

4. Scurt cuvânt de încheiere

Cele trei modele de mai sus reprezintă momente esențiale în structurarea științei frazeologice în spațiul de limbă germană și în România și orice studiu frazeologic serios va ține cont de ele. Cercetarea idiomatică românească va lua aminte, atât la studiile unor cercetători de mărimea unor Theodor Hristea și Stelian Dumistrăcel, cât și la rezultatele științifice ale uneia dintre cele mai prestigioase școli de frazeologie europeană, cea de limbă germană – Harald Burger și Wolfgang Fleischer fiind reprezentanții ei de seamă.

Bibliografie

- Burger, Harald (1998): *Phraseologie*. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. [=Grundlagen der Germanistik, 36]. Berlin: Erich Schmidt.
- Burger, Harald/ Jaksche, Harald (1973): *Idiomatik des Deutschen*. [=Germanistische Arbeitshefte, 16]. Tübingen: Max Niemeyer.
- Burger, Harald/ Buhofer, Annelies/ Sialm, Ambros (1982): *Handbuch der Phraseologie*. Berlin; New York: Walter de Gruyter & Co.
- Dumistrăcel, Stelian (1980): *Lexic românesc*. Cuvinte, metafore, expresii. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Fleischer, Wolfgang ([1982]²1997): *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Gréciano, Gertrud (1983): *Signification et dénotation en allemand*. La sémantique des expressions idiomatiques. [=Recherches Linguistiques, 9]. Paris: Librairie Klincksieck.
- Higi-Wydler, Melanie (1989): *Zur Übersetzung von Idiomen*. Eine Beschreibung und Klassifizierung deutscher Idiome und ihrer französischen Übersetzungen. [=Europäische Hochschulschriften: Reihe XIII, Französische Sprache und Literatur, 146]. Frankfurt am Main; New York; Paris: Peter Lang.
- Hristea, Theodor (ed.) ([1974]³1984): *Sinteze de limba română*. București: Albatros.
- Keil, Martina (1997): *Wort für Wort*. Repräsentation und Verarbeitung verbaler Phraseologismen (Phraseo-Lex). [=Sprache und Information, 35]. Tübingen: Max Niemeyer.
- Pilz, Klaus Dieter (1978): *Phraseologie*. Versuch einer interdisziplinären Abgrenzung, Begriffsbestimmung und Systematisierung unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Gegenwartssprache, vol. I-II. [=Göppinger Arbeiten zur Germanistik, 239]. Göppingen: Alfred Kümmerle.
- Zaharia, Casia (2004): *Expresiile idiomatice în procesul comunicării*. Abordare contrastivă pe terenul limbilor română și germană. Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza".
- Zanne, Iuliu A. (1895-1912): *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri cu un glosar româno-frances, vol. I-X. București: Editura Librăriei Socecu & Comp.

Phraseologische Modelle im Deutschen und Rumaenischen

Die vorliegende Abhandlung stellt drei wichtige phraseologische Modelle vor, zwei aus dem deutschsprachigen Raum – die Modelle von Wolfgang Fleischer und Harald Burger – und einen aus Rumänien – das Modell von Stelian Dumistrăcel. Jeder dieser drei Wissenschaftler hat (auch dadurch) die phraseologische Forschung gekennzeichnet und gehört auch von den rumänischen Interessenten sehr gut gekannt zu sein.

*Universitatea „Alexandru Ioan Cuza“, Iași
România*

